

A véstői Csolt-monostor faragott kövei

T. JUHÁSZ IRÉN

A Véstőtől nyugatra fekvő mágori dombon 1968-ban kezdtük meg a Csolt-monostor régészeti feltárását, amit 1970—71—72-es években folytattunk. Az eddigi munkák eredményeképpen részleteiben megismertük a nemzetség monostorát, templomát, a mellette levő rendház részleteit.

Az idei ásatás újabb eredményeként a templomnál két építési periódust határozhatunk meg. Először egyhajós, félköríves szentélyzáródású kis templom épült fel, ami valószínűen már a XI. században állott. Alaprajzilag hasonlított a korabeli kis román stílusú templomokhoz.¹ Később ezt lebontották és helyére nagyobb méretű templomot építettek, az első templom anyagát is felhasználva. Ez már hosszított alaprajzú, háromhajós, bazilikális elrendezés szerint készült. Alaprajzilag megközelítő párhuzamai a harinai, boldvai² templomok, szintén bazilikális elrendezésűek, főhajójuk szentélyzáródása félköríves, míg a két oldalhajó egyenes fallal záródik úgy, mint a Csolt monostor templomáé (l. a vázlatot). Az épület hossza 36,2 m, szélessége 15,4 m. A külső falak vastagsága 1,5 m.

A templomtól délre épült fel a rendház, amelynek falait alapozásig lebontva találtuk meg. Az eddigi feltárások alapján egy helyen figyelhettünk meg építészeti kapcsolatot a templom és a rendház között, viszont megállapítható, hogy a két épület egyidőben készült. Szintadatokon kívül az építőanyag azonossága, a falak felhúzásának technikája megegyező. A XII. század első felében készülhetett mind a két épület. 1162-ben állni kellett a rendháznak, tehát a templomnak is, mert az egyik szoba padlószintjében III. István-kori (1162—1172) ezüst dénárt találtunk.

Az egész épületegyüttest kerítéssel vették körül, melynek nyomait több helyen megtaláltuk. A templom és kerítés között, valamint a rendház falai mellett feltárt részeknél kerültek elő a középkori temető sírjai.

A véstői mágori halmon felépített Csolt-monostor faragványokkal gazdagon díszítve, igen időtálló falakkal készült. Az építéshez különböző anyagokat használtak, így kváderköveket, nagyméretű, túlnyomórészt mesterjegyekkel megjelölt téglát, a párkányzatokhoz, oszlopokhoz fehér és vörösmárványt, mész- és homokkövet. Az ásatás alkalmával megtaláltuk ezek részeit: faragott ajtóbélet töredékeket, amelyek a templom két kapuja, valamint a rendházbejárat omladékaiból kerültek elő.

A díszesen faragott márvány és homokkő oszloptartozékok a rendház hajdani kerengőjének helyén voltak, az alig 30 cm mélyen levő középkori udvarszintben. Jelen dolgozatomban ezekről a faragványokról kívánok rövid összefoglalót adni.

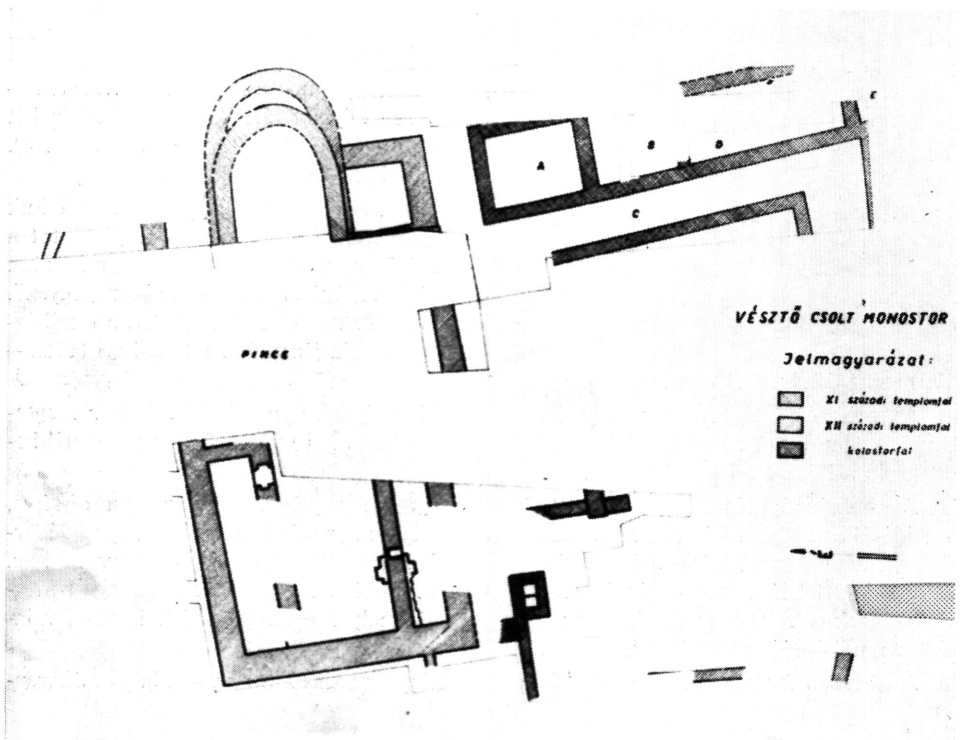
A templom környékéről az ásatás megkezdése előtt került elő szőlőművelés alkalmával az 1. képen bemutatott, fehér mészkőből faragott indamotívumos töredék. Állapota igen töredékes, hossza 22 cm, szélessége 17,5 cm. Előlapjára indamotívumot faragtak, palmattás

végekkel. Kidolgozása igen finom, ellentétben az egyik hosszanti oldalával, ahol a véső mély nyomai láthatók a kőben.

A másik bemutatásra kerülő faragvány 1971-ben került elő a rendházépület egyik északkeleti helyiségének ajtóomladékából. Ez a homokkőből készült ajtóbéllet-töredék (2. kép) anyagánál fogva könnyebben sérült. Külső széle féloszlopszerűen kifaragott lapos, palmettás indadísztéssel tagolt. A székesfehérvári bazilika faragványai között találunk egy követ, melynek ez pontos hasonmása.³ A vésztői kő hossza 31 cm, szélessége 20 cm, vastagsága 11 cm.

1972 májusában végzett feltárás alkalmával ugyanitt találtuk meg az ajtóbéllet más részeit. Ezek símák, szélei féloszlopszerűen legömbölyítettek, utána két párkánnyal tagoltak, majd ismét féloszlop kiképzésűek. Feltételezésem szerint ez a bejárat is befele szűkülő volt, mert csak így magyarázható ez a kétféle ajtókeretelés egy helyen (3. kép).

A háromhajós templom apszisának kibontásakor annak északi részén rózsaszínű homokkőből faragott levélmotívumos kis töredék is felszínre került (4. kép). Minden bizonynyal oszlopfő maradványa, mely egyaránt lehetett az első és a második templom része is. Érdekessége, hogy még ma is nagyon plasztikusan látszik rajta a szerszám nyoma, amellyel készítették. Ez a szerszám minden valószínűség szerint egészen vékony élű, keskeny hegyű véső volt.⁴ A kő hossza 7 cm, szélessége 6,5 cm, vastagsága kb. 3,5 cm.

Vészto—Mágor. A templom és rendház 1970—72-ben feltárt alapfalai
Vészto—Mágor. Foundation walls of the church and monastery, excavated in 1970—1972.

Az eddig bemutatottakon kívül a legjelentősebb kő sajnos nem az ásatás területén került elő, hanem a községben. Elősegítette ezt a véletlen is, ugyanis faültetés közben került felszínre az egyik udvarban.⁵ Jellege alapján megállapítható volt, hogy ez a kő csakis a mágori halmon állott Csolt monostorból származhat, mivel a környéken más épület nem volt, amelynek tartozéka lehetett volna ez a nagyméretű, igen díszesen faragott darab (5. kép).

A faluba az 1800-as évek elején kerülhetett. Ekkor bontatta le Wenckheim Ferenc gróf a nagyrészben még meglévő épületet, aminek anyagából a templom alatt levő dombba borospincét építtetett. A pince ma is megvan, alapjaiban nagyméretű quaderkövek látszanak, feljebb pedig az Árpád-kori téglák. A kapukeret mellett két vállkő van beépítve, ezeket azonban annyira leverték, hogy nem állapítható meg, volt-e valamilyen faragvány rajtuk. Ilyen körülmények között került a faluba egy épület alapjába ez a kő, amely a román stílusú faragványok egyik legértékesebb darabja.

Ez a kő, oszlopfejezet fölötti párkányzat része, mely a nyugati főkapu díszes tartozéka lehetett. Befele lépcsőzetesen szűkülő ajtó díszeként alkalmazták, hasonlóan más korabeli román stílusban épített templomok ajtóihoz.⁶ Az ajtó formájára tudunk következtetni a kiszedett nyugati falban megmaradt bejárati nyomokból.

A faragvány anyaga mészkő, hossza 43,5 cm, szélessége 39,5 cm, vastagsága 22 cm. Tetején kapcsolódott a kapu boltozatához, vagy a templom falához, de az indamotívumos rész felől 4,5 cm széles perem (párkányzat) szabadon maradt. A kő baloldala — indamotívumos oldala a szembenézet — elnagyoltan megmunkált, de töredékes is. Jobboldala símára faragott, azonban amint az 5. képen látható 17,5 cm oldalú felületen, 3,5 cm-rel bemélyítve

1. kép: Párkánytöredék a templomból

Figure 1: Cornice fragment from the church

2. kép: Palmettás ajtóbélet a kolostor „A” helyiségéből.

Figure 2: Palmatted door-frame from room "A" of the monastery

a külső siktól, egy férfiarc látható. Turbános férfi, kissé ferdén ívelt szemnyílással, erősen kidomborodó arccsontokkal, keskeny, zárt szájjal, valamint középen ketté fésült, síma egyenesen levágott szakállal. Turbánját a követ faragó mester két-két kiemelkedő kelme-redőzettel ábrázolta, melyek homloka közepén keresztezik egymást. Ez valóban turbán és nem a haj megmintázása. Egyebek mellett ez teszi igen jellegzetessé, nem mindennapivá ezt a leletet. Az arc síma, tökéletes kidolgozású. A szemek ábrázolása teljesen eltér a román-kori arcábrázolásokon látható megpattant, kerek szemkiképzéstől. Az egész arc keleties jellegű. Hasonlóságot mutat a pécsi altemplom déli lejáratának egyik dombormű részletével, az ún. „Három király álma” című kompozíció egyik alvó király fejének formájával.⁷

A véstői kőnél az arc mögötti bemélyített hátteret símára eldolgozta a mester, néhol azonban észrevehető a lapos véső nyoma. Ugyanennek az oldalnak a felső szélén, amint az a 6. képen is látható, 6,5 cm széles párkányzat a kő helyéretételkor szabadon maradt. Az arc baloldala felől pedig 3 cm széles sáv volt ugyanígy kihagyva, és csak ezután kapcsolódott újabb rész hozzá. Ezeket a megfigyeléseket a kötőanyag-nyomok alapján tudtam leírni.

A 6. képen bemutatott előlapon, azaz az indamotívumos részen, fent szintén 6,5 cm széles párkány maradt. Ez alatt kissé rézsűsen kialakított 17 cm széles sávban van a fonatos-palmettás minta. Az itt látható motívumnak párhuzamait — jellegében hasonlókat — a XII. századi magyarországi faragott emlékek között megtalálhatjuk.⁸

3. kép: Síma, féloszlopos, párkányzatos ajtóbélet részek a kolostor „A” helyiségéből.
Figure 3: Smooth, engaged-column, corniced door-frame parts from room "A" of the monastery

Az 1972. évi ásatás első napjaiban újabb figyelmet érdemlő faragott kő került elő a templom délnyugati sarka közelében, a rendház hajdani kerengőjének bejáratánál, a mostani felszíntől mindössze 30 cm mélységből. A 7. képen bemutatott piszkosfehér márványból faragott oszlopfő. A kerengő bejáratánál levő egyik oszlopát díszítette, mellette a törmelékben az oszlop néhány kisebb darabját is megtaláltuk. Az oszlop nem márványból, hanem homokkőből készült. Az oszlopfejezetet kocka alakú márványdarabból faragta, véste, fűrészelte a kőfaragó mester. Négy oldala közül három virágkehelyhez hasonló, rajtuk keskeny keretbe foglalva különböző motívumok láthatók. A negyedik oldala egyenes, illetve a jobb tapadás érdekében fogas kalapáccsal rapcsossá képezett. Teteje símra fűrészelt, még most is megfigyelhető a fűrészelő húzás nyoma a széleken. Közepén kúpos lyuk van, melynek mélysége 2,5 cm. Ezen a felületen is ugyancsak rapcsozott — a szélek kivételével — mint a hátoldalán. A kúpos lyukba helyezett csap gátló hatása mellett ez a durva felület is elősegítette a jobb tapadást, kapcsolódást a fölötte következő építészeti elemhez.

Az oszlopfő méretei: 12×13 cm alapterületű a teteje, magassága 7,5 cm. A kehelyszerű aljkiképzés után kis (letöredezett) nyakkal kapcsolódott az oszlophoz. Itt szintén kúpos lyukba helyezett csapolás rögzítette egymáshoz a két darabot.

4. kép: Indamotívum töredék a templom szentélyéből

Figure 4: Foliated scroll-motive fragment from the chancel of the church

5. kép: A templom nyugati kapujának párkányzat része. „Turbános férfi”.

Figure 5: Part of cornice of the western door of the church. "Turbaned man".

6. kép: A templom nyugati kapujának párkányzat részéről a fonatos, palmettás oldal

Figure 6: The braided, palmetted side of the cornice part from the western door of the church

7. kép: Márvány oszlopfő a nyugati kerengő bejárat környékéről

Figure 7: Marble capital from the area of the entrance to the western cloisters of the monastery

8. kép: A márvány oszlopfő egyik oldala, melyen kutya alakja látható

Figure 8: One of the sides of the marble capital, the form of a dog being clearly visible

9. kép: A márvány oszlopfőn látható két kutya

Figure 9: Two dogs visible on the marble capital

10. kép: A márvány oszlopfő harmadik oldalán levő palmettás levélmotívum

Figure 10: Palmetted leaf-motive on the third side of the marble capital

11. kép: Kocka alakú lábazat

Figure 11: Cubic pedestal

12. kép: Indamotívumos ajtóbélet töredék a templom déli oldalhajójából

Figure 12: Foliated scroll-motive door-frame fragment from the southern side-aisle of the church

A kő az oldalain látható faragványai miatt igen jelentős. Olyan ábrázolás látható két oldalán, mely az eddigi magyarországi román kori faragott kövek között ismeretlen. Ez a motívum két egymással szembenező kutya, a két szomszédos oldalon. Az elülső oldalon keskeny, félköríves keretben bal felé menő kutya látható (8. kép). A kutya alakja nem emelkedik ki a síkból, hanem a háttérrel mélyítették ki. A kutya alakja természetű, finom vonalvezetéssel megformált. A következő oldalon vele szembe néző másik kutya alakját hasonló technikával készítette el a kőfaragó mester, azzal a különbséggel, hogy ez már nem olyan természetű⁹ (9. kép). A harmadik díszített oldalon szintén félköríves keretben találjuk a közepén összefogott, hármas levélmotívumot (10. kép). A középső száron ovális alakú — talán virágbimbó — kiemelkedés van, kétoldalt pedig 1—1 hármaságú palmettalevél hajlik kifelé. Technikailag hasonlóan készült a „kutyás” oldalakkal.

A kő a mintás részekén kívül simára csiszolt. A kutyák fejének felső része és a palmettás rész középső tagjának teteje hiányzik, olyan jellegű, mintha a fölötte levő másik kapcsolódó részen folytatódna a motívum. Egyenlőre ez a rész még ismeretlen.

Az előbb bemutatott oszlopfő találási helyének körzetében két ún. kocka-fejezetet is találtunk, melyek oszloplábazat vagy oszlopfő részei is lehettek. Ezek anyaga homokkő (11. kép).

1972. őszén, a templom déli oldalhajójának nyugati részén, a törmelék kitermelése közben, ugyanolyan ajtóbélet töredéket találtunk, mint amelyet a 2. képen mutattunk be (12. kép). Ez a darab is homokkőből készült, mintázata megegyezik a másik darabbal, csak méretben van különbség köztük. Hosszúsága 27 cm, szélessége 17 cm, vastagsága 10 cm. A töredék ajtókeret alja, mivel az egyik vége egyenesen levágott és eldolgozott, jól látható a beillesztés nyoma.

A fentiekben ismertetettekén kívül több vörös márvány oszloptöredéket is találtunk, ezek vastagsága különböző. Van köztük olyan darab is, amelyiknek átmérője 6—7 cm, ilyenek zömmel a nyugati fal omladékából kerültek kibontásra. Feltételezem, hogy a rózsablak küllőtöredékeinek részei. Több párkánytöredék is megmaradt, melyek a templom külső, illetve belső díszítéseként szerepeltek. Ezekről azonban csak egy későbbi, a feltárás eredményeit összefoglaló dolgozatban kívánok ismertetést adni.¹⁰

JEGYZETEK

¹ *Kozák K.*, Félköríves szentélyű templomaink a XI. században. AÉ. 1966. (93). 60. — A XI. században már állottak: Ács, Celldömölk, Ecsér, Felsődörgicse, Sopronharpács templomai, melyek félköríves szentélyzáródásúak és téglalap alakúak. — *T. Juhász I.*, Dombegyház—Vizesmonostor Árpád-kori templomának feltárása. Kézirat, leadva a Móra F. Múzeum Évkönyve számára. — Dombegyházi ásatásom eredményeként is ilyen típusú románkori templom alapfalait találtam meg 1968-ban, melynek korát a XI. századra lehet meghatározni.

² *Rados J.*, Magyar építéztörténet. Bp. 1971. 58., 65., 47. old. 43. ábra. — *Dercsényi D.*, Román kori építészet Magyarországon. Bp. 1972. 10., 15. és 84. kép.

³ *Gerevich T.*, Magyarország román kori emlékei. Bp. 1938. CLX. tábla 3. kép. — *Kralovszky A.*, A székesfehérvári központi bazilika. Székesfehérvár, 1968. 10.

⁴ *Nagy E.*, Adatok Árpád-kori magyar kőfaragásunk technikai kérdéseire. AÉ. 1954. (81.) 61. — A szerző által ismertetett szerszámnyomok a vésztői faragványokon is megfigyelhetők.

⁵ Ezúton mondok köszönetet dr. Vargha Istvánnak, a régészet vésztői patrónusának, valamint dr. Fekete Lajosnak, a lelet megtalálójának a segítségéért.

⁶ Ilyenek: Karcsa, Harina, Ócsa, Felsőörs, Lébény stb. A felsoroltak jelenleg is állnak.

⁷ *Dercsényi i. m.* 25. kép.

⁸ *Gerevich i. m.*

⁹ Általában a jobbkezes ember balra néző profilú rajzokat (pl. állatokat), sokkal jobban és tisztábban tud rajzolni, mint jobbra nézőt.

¹⁰ Az ásatás még nincs befejezve, tehát még az elkövetkezendő ásatásokon is találhatunk faragványokat, jelen dolgozattal nincs lezárva a vésztői Csolt-monostor faragott köveinek bemutatása. A vázlatrajzot a szerző, a fotókat dr. Torda M. Béla készítette.

Carved stones of the Csolt monastery at Vésztő

IRÉN T. JUHÁSZ

The Csolt monastery, which is at present being explored, stood long ago on the Mággor hill to the west of Vésztő. This article discusses the most important of its carvings.

The group of church buildings were constructed in several periods. The first was a small church with one nave and a chancel ending in a semicircular arch; this was probably there in the 11th century. A church was later built in its place with three naves and a basilican arrangement. Its main nave ended in a semicircular arch, and its side-aisles with straight walls. The monastery was built to the south of the church, and according to the data to the present it was connected to the church in a U form. The three-nave church and the monastery may have been built in the 12th century. The buildings were richly decorated with various carvings, the following fragments being the most important of these.

Fragment with foliated scroll-motive (Fig. 1) from the debris at the entrance to room "A" of the monastery, and palmetted door-frame fragment (Fig. 2) and smooth engaged-column corniced door-frame fragments (Fig. 3) from this same debris. The significance of the small leaf-motive fragment found in the apse of the church is provided by the tool-marks visible on its surface (Fig. 4).

The cornice fragment found in one of the houses in the village is the most important of the carvings discovered so far. Its delineation is individual, and its craftsmanship is of an artistic level. This stone was one of the left-side cornice sections of the west door of the church (Figs. 5—6). The representation of a bearded "turbanned man" of eastern appearance on the stone has no equivalent in Hungary from the 12th century.

In a south-west part of the monastery a white marble capital was found. Three of its sides are decorated: one dog is on each of two sides, while on the third there is a triple leaf-motive. The fourth side is plain. Because of the representation of the dog, the capital is very important and is without parallel at present among the Romanesque carvings in Hungary (Figs. 7—10).

Also of importance are the stone crowns, and the palmetted door-frame fragments found during the excavations in 1972 (Figs. 11—12).